

ВДОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ДОМУ В МАЛІЙ ПРОЗІ П. КУЛІША**Янковська Ж. О.**

Доктор філологічних наук, професор

<https://orcid.org/0000-0002-7846-2796>

Національний університет «Острозька академія»

zanna.malva@gmail.com

У рік святкування 200-ліття від дня народження П. Куліша, відомого українського письменника, науковця, філософа, перекладача, фольклориста, історика, людини-енциклопедиста, актуальність зазначеної теми визначається і ювілейною подією, й намаганням під іншим кутом зору подивитися на його творчість.

Запропонована стаття дає можливість нового прочитання україномовної малої прози П. Куліша. Маємо за мету поєднання літературознавчого погляду на текст художніх творів із їх аналізом за допомогою інтердисциплінарної методології, залучаючи частково метод архетипів та компаративні студії, що дозволяє більш «стереоскопічно» бачити зображені автором колізії та героїв. Для цього використано архетипний концепт «Дім – Поле – Храм», універсальність якого була доведена працями К. Юнга, М. Гайдеггера, Г. Гачева, С. Кримського. Зокрема, у цій статті проаналізовано образ Дому в малій прозі П. Куліша. Таким чином до аналізу художнього тексту залучаються певні філософські категорії. Зазначені концептні топоси є буттєвою основою епічного твору, без її усвідомлення зображені у творі події сприймаються «площинно».

Загалом в оповіданнях П. Куліша представлені й інші топоси буття («Поле», «Храм») у вигляді переосмислених художніх образів, які становлять на сьогодні для нас дослідницьку перспективу.

Зазначена методологія вже використовувалася нами для аналізу окремих літературних творів, в тому числі й для аналізу історичного роману П. Куліша «Чорна рада», у якому Дім представлено більше як буттєвий простір, натомість у малій прозі письменника він ще постає як художній образ із притаманними йому ознаками.

Проаналізувавши образ Дому в оповіданнях П. Куліша, можемо висновувати, що він поєднує в собі кілька значень, виступаючи як Дім проживання родини, оселя, загалом рідна округа, село, рефлексуючи до образу України.

Ключові слова: *оповідання П. Куліша, концепт «Дім – Поле – Храм», образ Дому.*

Праці Пантелеймона Олександровича Куліша в нашій культурній спадщині займають дуже помітне місце і завжди згадуються поряд із працями Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших відомих українців, які зробили для України дуже багато й прославили її в усьому світі. П. Куліш був людиною енциклопедичного складу розуму й досягнув вершин наукової діяльності та творчих успіхів своєю надзвичайною працездатністю. Він зробив помітний вклад у мовознавство, фольклористику, етнографію, літературознавство, історію, філософію, був письменником і поетом, перекладачем, знавцем Святого Письма, видавцем та громадським діячем.

Багатогранність творчих та наукових зацікавлень письменника зумовлює відповідно й підходи до вивчення його вельми осяжного доробку. Дослідженням творів і праць П. Куліша займалися М. Костомаров, О. Бодяньський, М. Зеров,

© Янковська Ж. О., 2019

В. Петров, О. Вертій, Є. Нахлік, Я. Гарасим, В. Івашків, О. Федорук та багато інших учених. І ще не одне покоління науковців відкриватимуть нові сторінки його творчого генія, оскільки потенціал творів і праць митця невичерпний. Враховуючи сучасні підходи до прочитання його творів, відкриваємо у них все нові смисли. Сьогодні на часі не лише біографічні, історичні та літературознавчі виміри Кулішевої спадщини, але й теоретичні, інтегративні методи вивчення її, що дозволяє по-іншому, більш «стереоскопічно» бачити й сприймати художню творчість письменника, що й визначає **актуальність** цієї праці.

Одним із таких векторів дослідження художньої прози автора є *інтердисциплінарний* підхід та *метод* архетипів. Такий підхід до аналізу творів П. Куліша зумовлює **новизну** дослідження.

Здійснюючи ревізію епічних творів письменника (зокрема – оповідань) на предмет відображення у них архетипів, звернемося до універсального архетипного концепту «*Дім – Поле – Храм*», запропонованого українським філософом та етнокulturологом С. Кримським для вивчення реалій української культури, й літератури зокрема. Частково цей метод нами було використано для студіювання прози доби романтизму у монографії «Фольклоризм української романтичної прози» [12]. В епічних творах романного та повістєвого жанрів зазвичай простежується наявність усіх топосів людського буття із зазначеного концепту. У творах меншого формату, як, до прикладу, в оповіданнях, ширше відображено один чи два архетипні топоси (інші – вужче або вгадуються на рівні підтексту), і виступають вони в основному у вигляді художніх *образів* з архетипними ознаками.

У цій студії маємо за **мету** простежити, як образ *Дому* відображено в малій прозі П. Куліша. Тому основними **завданнями** роботи є: виокремити образ *Дому* в україномовних оповіданнях письменника; звернути увагу на семантичні доміанти цього образу в малій прозі автора; проаналізувати основні риси *Дому* в оповіданнях П. Куліша та узагальнити їх.

Об'єктом дослідження є мала україномовна проза П. Куліша. **Предметом** – образ *Дому* в оповіданнях письменника.

Для аналізу взято тільки україномовні оповідання П. Куліша, оскільки обсяг статті не дозволяє проаналізувати з такого погляду всю малу прозу письменника. Окрім того, його російськомовні оповідання на українську тематику, вважаємо, заслуговують на окрему увагу.

Як вважав, зокрема, В. Личковах, «Дім, Поле і Храм – це топоси дійсного буття людини, що визначають горизонти її вкоріненості, “Край” її особистого і родового, етнонаціонального існування» [9, с. 5]. Тобто, маємо справу зі своєрідним віддзеркаленням національних архетипів (видів архетипного простору перебування людини) в образах, адже буття людини – це перетворення видів людської присутності у світі в певні екзистенціали її існування. Інтерпретуючи екзистенціали як назви топосів, що належать до особливого, відмінного від матеріальних предметів та ідеальних сутностей, онтологічного пласту оточуючої людину дійсності, (орієнтуючись на праці С. Кримського) можемо зазначити, що екзистенціал існування кожної нації розкривається через певні «хронотопи, сигнатури та архетипи». Вони стають фундаментом для формування та вираження міфології, світогляду, художньої культури, релігійної свідомості народу.

У творах періоду зрілого романтизму час і простір перестають бути по-фольклорному застиглими і перетворюються на категорії конкретно-історичні, рухомі, такі, що перебувають у постійному розвитку. Тому життя героїв зображується епічно у своїй тягlostі. Навіть у випадку, коли автор у творі предметно не означив простір дії, він все одно імпліцитно присутній, адже дія не може відбуватися ніде, в цьому випадку простір домислюється як щось саме собою зрозуміле, існуючи ніби між рядками тексту.

Топос «Дім» у контексті символічного ряду «Дім – Поле – Храм», за С. Кримським, первинно виступає як символ родинного вогнища, власного космосу, захищеності від світу іншого, чужого. Пізніше, розширюючи смислові межі символу, вчений вказав на «Дім» як «святу округу буття людини, в якій він посідає центральне місце, де, за словами Тараса Шевченка, “своя правда, і сила, і воля”. Дім символізує й сім'ю, й забезпеченість особистості, рівень її заможності та соціальної захищеності. Дім – це антропоцентричне буття, ніша людини в драматичному світі» [6, с. 427]. Отже, як доповнив це визначення О. Кирилюк, *Дім* – «це певна область трансцендування людини в світ», що «у системі символічно-екзистенційних вимірів буття людини в світі концентрує в собі все розмаїття значень, пов'язаних із сімейним життям, подружнім коханням, любов'ю батьків до дітей та дітей до батьків, спільною працею та життям у всіх його буденних та святкових проявах за стінами, що беруть родинне тепло та спокій» [4, с. 29]. Тобто, це оселя, житло, хата, сфера фізичного буття людини, центр, що розширюється від обійстя, власної землі, хутора до населеного пункту, країни («Дім національного буття»), про що згадує також у статті «Мотив чужого у формуванні культурної ідентичності українців» С. Більченко [1, с. 86]. Оселя – це особливий простір, мікрокосмос, у якому проходить сімейне життя: тут працюють, готують їжу, святкують сімейні події та відправляють обряди, тут постають різноманітні зв'язки і взаємини між членами родини. Саме тому й спостерігаємо таке бережливе, трепетне ставлення українців до своєї хати, застережливу увагу до всього чужого, що і хто приходить ззовні. Це «святе довкілля людини» (С. Кримський), в якому вона завжди займає чільне місце.

Цікаво, що саме наявність власного *Дому*, тобто вузького, обмеженого простору побутування, для українців завжди було обов'язковою умовою духовної свободи.

Ознайомившись із оповіданнями П. Куліша, можна стверджувати, що у них образ *Дому* представлено не настільки по-фольклорному, як в інших представників романтизму, більш завуальовано. Тим цікавіше простежити його прояви. Така завуальованість зазначеного образу має кілька причин: *по-перше*, мала проза П. Куліша жанрово неоднорідна; *по-друге*, вона нечисленна; *по-третє*, у ній великою мірою представлена історична тематика, яка тяжіє до топосу «Поле». Все ж, цей образ не залишився поза увагою письменника та відображений ним дуже цікаво й щоразу по-іншому. Тому звернемося до аналізу конкретних творів автора.

В ідилії «Орися» ми не знайдемо детального опису *Дому* полковника Таволги. Проте всі описані події відбуваються у його вельми ошатному обійсті у Війтовці, де самим жанром (ідилія) задано *ладовий* домашній простір. Власне, тут панує й духовний лад – у відносинах батька й доньки, у ставленні до дівчат, які допомагають Орисі, й до сивого колишнього козака Гриви, котрий, будучи самотнім, прижився у них, подібно як Василь Невольник у Череваня на хуторі Хмарище, й навіть у «стосунках» доньки (Орисі) з «покійною паніматкою», яка опікується нею із того світу та «щодень благає Господа милосердного», щоб послав їй «вірну дружину» [8, с. 160]. Тому в цьому оповіданні образ *Дому* постає через описані події, пов'язані із життям його мешканців.

У творі «Гордовита пара», що стилізований під народну оповідь та має підзаголовок «Бабусине оповідання», образ *Дому* цитатно проходить ніби короткими штрихами («Снігом віконечко наше забило... [8, с. 182]), як зазначено уже на початку твору. Це *Дім*, де бабуся розповідає онукам бувальщину зі свого «дивування». Другим тут згадано *Дім* Марусі Ковбанівни, головної героїні, про яку йдеться у розповіді: «А багатирка була Марусина мати з діда-прадіда: у неї в світлиці під столом були закопані ще якісь пилявські гроші...» [8, с. 183] Це була багата, світла оселя гордої дівчини, ніби під стать їй, у якій вона, дізнавшись, що її коханий Прохор став «горнутися» до бідної дівчини Оринки, було, «сяде коло віконця», задумавшись над своїм життям.

Якщо про *Дім* «вбогої сироти» Оринки майже не йдеться, ніби все сказано уже цією номінацією, то про оселю багатой вдови Ковбанихи згадується не раз, головню в контексті весілля: «Народ так і поринув до Ковбанишиної хати. А в Ковбанихи – всі знали – в льоху стоїть дві бочки старої оковитої, що ще Ковбаня спустив у льох про весілля лобой доні, та дві бочки меду, що зовуть *п'яне чоло*, або *спотикач*, – такого, що од одного кубка спотикатимешся» [8, с. 185] Вдовине обійстя змальоване ошатним, з добрим достатком, про що свідчить і вбрання самої Марусі під час дівич-вечора, коли вона вирішила «весілля весіллям заломити» і подала рушники за старого, але багатого сотника Байдака: «Була Маруся вся в золоті, в шовках. Там одна плахта *навине перо* – пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема. А сукня ж то з золотими усами!» [8, с. 185]

Поєдналися дві багаті оселі – Ковбанихи й сотника, у якого в дворі на хуторі ще й після весілля «меди й наливки лились річкою» [186]. Згадуючи про хутір як *Дім* родового буття, письменник хоч і побіжно, не так широко, як у «Чорній раді», втілює тим самим свою «хутірську філософію». Цікавий погляд на хутір репрезентує С. Кримський у статті «Дім – Поле – Храм»: «Хутір мав не тільки функцію клітини степової мережі оборони. Він репрезентував волю до свободи і від сільської общини, і від міських корпорацій. Хутір сформував особливий тип українця: селянина-воїна, який відчував себе вільним в степових просторах [...], і водночас уособлював внутрішню соціальність своєї оселі» [6, с. 432].

Хочеться звернути увагу у вищезазначених цитуваннях на опис не стільки самого Дому, як його наповненості, окремі матеріальні об'єкти (віконце, гроші, меди, наливки). На думку О. Вертія, такі описи у творчості П. Куліша виступають не простими «етнографічними замальовками, не копіями оригіналів, а художнім узагальненням, яскравим свідченням відповідного укладу і способу життя, вираженням естетичних та морально-етичних ідеалів та психології зокрема» [2, с. 49]. В оповіданнях-ідиліях спостерігаємо своєрідний естетизм, навіть у зображенні повсякдення, а також свят. Із них ми отримуємо достовірну інформацію про побут героїв, який складає основу *Дому*, але ще більше передає гармонію або дисгармонію його внутрішнього світу зі світом навколишнім.

Та не було в тій оселі у сотника Байдака щастя без кохання. Отже, *Дім* тут постає ще як простір духовний. А таким він стає тоді, коли у ньому панує Лад, який в свою чергу базується на любові. Без цих складників духовний *Дім* руйнується, бо існує лише за умови, коли замешканий і, відповідно, є таким, яким творять його жильці – фізично й духовно. Тому через відсутність кохання зруйновано «*Дім* проживання» та «*Дім* душі» (духовний) не тільки Марусі Ковбанівни та сотника Байдака, але й Прохора та Оринки, бо Осауленко «засумував же тяжко» за Марусею, особливо як побачив її безумною та «після сього занудив світом несказанно. З лиця спав, аж почорнів від великої туги, і все в пасіці з дідом пасічником сидить», навіть «додому не навідається, там і ночує у курені, і все – розказував опісля дід, – все мовчки плаче, а вночі встане і навкруги пасіки, мов неприкаяний, блукає»; «він і діло робить; і нікому важкого слова не скаже, і Богу молиться, тільки знай мовчить, та сумує, та чахне, мов свічка тане» [8, с. 188].

В ідилії П. Куліша «Дівоче серце» простір та ідея Дому також реалізуються крізь призму зображених подій. Власне, уже в трьох народнопісенних рядках епіграфа апелюється до простору – «вдовиного дому»:

Ой у неділю рано-пораненьку,
Ой то ж не у всі дзвони дзвонили,
Як у вдовинім дому гомоніли... [8, с. 189]

Про причину «гомону» у «вдовинім дому» коротко йдеться ще у двох пісенних рядках, які згадані уже в тексті:

Ой у вдови один син,
Та й той пішов під аршин... [8, с. 190]

Оселя вдови Загірньої постає із опису не дуже багатою, проте ошатною, чепурною, як і вона сама та її син, вдовиченко Ігнат. Навіть окружний про неї такої думки: «Сама ходить як кукла, в церкві од неї аж світить поміж людьми, а син у неї – мов той панич, чистий да митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї, як віночок» [8, с. 193].

Мати й син дбають також і про духовну «ошатність», вибудовують свій духовний Дім, щонеділі та у свята відвідуючи церкву. Та й вдома «вдова-небога, встаючи поклони б'є перед образом» [8, с. 190], молиться, аби Божа Матір послала щасливу долю її синові. Автор, наголошуючи на незвичайності події, постійно акцентує на місці дії: «у вдовиній хаті», «у вдовиному дворі».

Підтекство проступає у творі також оселя Оленки, сусідської дівчини з бідної багатодітної родини, простір, у якому вона зростала та жила. Там не зазнала вона ширості та любові, навіть батьківської, тому, кохаючи Ігната, без батьківського благословення залишає рідний Дім та йде за ним у місто, де парубок має відбувати службу. Щоправда, благословення вона потім все ж отримує за сприяння своїх нових господарів.

У цьому оповіданні П. Куліш чи не вперше вводить у сюжет твору елементи опису міського життя, ідеї українофільства через образи Павла Піддубня та його родини, яка прийняла Оленку в місті. Навчившись грамоти та покохавши молодого пана, вона змінюється, ніби піднімається над Ігнатом. Ці зміни приводять її у Дім Піддубня («кам'яницю»), який письменником описаний дуже ретельно: «І справді – гарно в Павла Піддубня у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики покривані, шиті рушники – гостинці з України – висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна вилискує. Се його діда-запорожця бандура. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Україна вималювана. [...] Книжки лежать, папери купами [...]. Простора в його хата, чиста. Малювання, німуючи, розмовляють проміж себе, а тиша в хаті, не чути гласу, наче в ченця в келії, тільки годинник, стоячи на столі, чикає» [8, с. 202].

Як бачимо, у цьому оповіданні дуже детально зображено автором наповнення *Дому* Павла Піддубня. Обстановка, інтер'єр оселі – це те оточення, в якому перебувають герої твору, це світ їхнього буття, середовище, у якому вони живуть, а тому воно певною мірою їх характеризує, бо створене ними самими. Такі описи облаштування *Дому* у творі, на переконання Г. Семенюка, «стають не тільки тлом змодельованої дії, а й суттєвим чинником психологічної характеристики персонажів, що рухають дію» [11, с. 181]. На переконання О. Манойлової, зображення предметів у творах служать для повнішого й правдивішого відображення світу, «тому неодмінною і достеменною складовою... художнього універсуму» письменника є «предметно-речовий окіл героя, антураж дії (місце, тло, обставини, умови, побутові дрібниці, предмети, речі, архітектурні об'єкти, споруди, будівлі тощо)» [10, с. 84]. Наповнення довкілля людини предметами С. Кримський назвав «духовно-практичним освоєнням світу», а об'єкти, що його наповнюють, – «культурними феноменами», «знаками людської діяльності», через які «стає можливим “резонанс” свідомості в речах, “зустріч” слова та речі» [7, с. 88].

Будучи «родом» із різних буттєвих топосів та поєднавшись, Оленка і Павло мріють про інше життя, в якому є місце і новому, і старосвітському: «...Облетимо з тобою весь світ, а потім повернемося на Україну, з батьком-матір'ю побачишся, та й будемо жити в мене в дідовому хуторі» [8, с. 204]. Для Ігната ж, коли йому сповістили, що Оленка «умерла», Дім, про який мріяв разом із нею, втратив свою цінність, тому він «москалем одиноким вік звікував, мов той дуб суховерхий» [8, с. 204].

Мабуть, найширше цитатно представлено образ *Дому* в оповіданні П. Куліша «Товкач», яке не так часто згадується критиками. Головний герой твору – Олексій Шуря, котрого в селі за мовчазний характер, сором'язливість та стрижену голову було прозвано Товкачем. Проте автор симпатизує своєму герою, який, окрім

замкнутості, був невтомний у праці, щирий у почуттях та переживаннях. Закохавшись у доньку коваля Якова Буромеля, жінка якого «доводилась йому тіткою», Олексій показував свою прихильність до Мар'янки працею. Кожного ранку, впоравшись із власним господарством, він ішов «до ковалевої хати; стукне – Мар'янка йому відчинить; скаже він їй “добридень” і просто – через стайню – в хлів. [...]». Як одчинить, було, потім двері в стайні та зачне скрізь вичепурювати, то вставляючи тварину котру по правій, а котру по лівій руці, то ласкаві слова до неї говорить. Ні в кого на всьому селі не було коло хати такого впорядкованого на чотири роги гноїща, як у коваля Якова; а се перва краса господареві хати. [...]». Прийде, було, Мар'янка в стайню корів дойти, а в стайні вже як у віночку» [8, с. 227]. І тварини, як бачимо за текстом, відповідали для Олексія не меншою прихильністю.

Про оселю ж самого героя знаємо, що це була хата «ввічливої вдови» Марусі, у якої «часто збирались дівчата на досвітки» [8, с. 229]. Тут же Олексій несміливо проявляв свою щирі прихильність до Мар'янки: «Дівчата сідали кружка; перед усякою стояла кужілка з визолоченим шумихою вершком, прядиво прив'язували червоною стяжкою. Помочували нитку з рота і прядли на веретено, що весело кружилось до самого долу. Любо було Олексієві, як він поставить, було, перед дівчатами на столі чого-небудь “промочити уста” – миску яблук або вишень, і вже, було, присуне миску щоразу близенько до Мар'янки, щоб сміліш було їй простягнути руку» [8, с. 230].

Усе своє життя головний герой «витворював», любив і пам'ятав свій *Дім*, що уособлював для нього не тільки рідну вдовину та Мар'янчину хату, а й загалом рідне село. Особливо глибокі та щирі душевні переживання тривожать хлопця, коли він покидає його, йдучи у солдати, аби доказати свою спроможність стати господарем, головою родини, довести, що він не Товкач. Дуже важко було йому на серці, коли відходив від села, попрощавшись із Мар'янкою, а «одлягло від серця аж тоді, як виїхали по той бік річки на Малярський Шпиль. Перед ним розкинулись милі його Нурківці [...]». Розпізнав Олексій помазану жовтою глиною хату Ковалю Юра з її зеленими віконницями, а через дві хати живе його Мар'янка» [8, с. 235]. Як бачимо, під зовнішньою неотесаністю та вайлуватістю героя ховається ніжна та чутлива душа. Для нього й праця по господарству вдома не здається важкою, бо це його простір, тому й не розуміє хлопець солдатської муштри, де «немає настоящей роботи; утомишся, як той пес, а не зробив нічого» [8, с. 237]. Радісно тріпоче Олексієве серце, коли він дістав «отпуск» і поспішав на «храм» додому: «Був уже вечір, як став він на Малярському Шпилі навпроти любого йому села. Вже не гукав із радощів, стояв нерухомо і зробив своїй родині воєнне привітання, приложивши руку до ківера» [8, с. 238]. За визначенням С. Кримського, «це семіотика природи; це загальний знаменник походження етносу, рідний край, батьківщина, коріння роду» [5, с. 274]. Зображення рідного герою докільля письменник, як бачимо, поєднує із описом глибокої екзистенції героя, переживання.

Особливо людяною тугою за рідним домом, селом, краєм сповнені листи Олексія із Америки, куди він виїхав до брата через утрачене кохання, яке проніс крізь життя, хоч і мав родину: «...Часто буває мені тяжко на серці, що всього тут у мене доволі, та один я мушу тим користуватись. Я б хотів усі Нурківці забрати до себе: старого Дуба, сліпого Кіндрата, Шавкала з Кам'яної Ями, Зукала, Шептунбашу; нехай би всі були коло мене ситі донесхочу» [8, с. 242]. Оповідаючи про щирі добрі помисли героя, автор, як бачимо, постійно апелює до кордоцентризму. Олексій із сумом згадає кожний день перебування вдома: «В останню неділю танцювали ми в Махтея Нагірного, тоді був храм у Нурківцях. Не забуду я сього, хоч би й сто літ прожив на світі. Ой коли б мені тільки годину одну побути в Нурківцях!» [8, с. 243].

В історичному оповіданні «Січові гості», якому П. Куліш дав підзаголовок «Споминки старого діда», до топосу «*Дім*» апелюється, власне, уже цим підзаголовком та першими словами оповіді: «Еге, добродію! Сидимо оце ми з вами на пасіці – ні гадки!.. Божа бджола гуде, кругом гречки біліють [...], а колись гули

кругом мене не такі бджоли...» [8, с. 204]. Подальша розповідь-спогад героя звернена до топосу «Поле» як до світу чужого, який знаходиться поза *Домом*, є його своєрідною «околицею», бо йдеться про козацькі походи. Тому образ *Дому* в сучасності оповідача тут ніби протиставляється образу *Поля* в його минулому.

Оповідання «Мартин Гак» хоч і не має підзаголовка, проте уже в першому реченні автор пов'язує сюжет із народним нарративом словами «розказує, було, молодшим людям прадід мій» [8, с. 216]. Через те, що батько, прослуживши у пана, так і не зміг придбати власного *Дому*, «осівся Мартин Гак край села, в убогого чоловічка; давай укупі з ним хліб заробляти» [8, с. 217]. Проте, послуживши у панів та не зазнавши від них ні статків, ні доброго відношення, герой не має родини, хоч і заглядалися на нього дівчата, бо нікуди було йому привести молоду дружину. Побував він і серед панства, і серед ченців, і серед козаків та, зрештою, опинився в гайдамаках, де через зраду «довоювався, бідолаха, до червоної сорочки» [8, с. 225]. У пошуку правди, в якій зневірився, Мартин стає жорстоким рубакою, але десь у закутку його нібито загрубілої душі все ж ворухиться туга за домашнім затишком, родинним теплом, яке може бути тільки у власному Домі. У розмові з Петром він ніби між іншим говорить про те, що «коли зосталася де правда, то по вбогих хатах у запічку. Там стара бабуся, прядучи вовну, навчає унуків, як на світі по правді жити» [8, с. 223]. *Дім* – це впорядкований світ, у якому людина може здійснювати власне буття. Підтвердження цьому також знаходимо у дослідженні К. Дронь, де вона пише, що «дім належить до вічних, основоположних міфологем, що сягають архаїчних уявлень про співвіднесеність Всесвіту та людського життя. Міфологічна модель хати (оселі, господи) – то осібний, самодостатній Всесвіт...» [3, с. 201].

Оповідання П. Куліша «Циган», яке має підзаголовок «Уривок з казки» (можливо, використаний письменником для стилізації під соціально-побутову казку, а можливо, як маскування тексту від цензури чи все разом узяте, бо такі мало воно порівняння циганської вбогості та панської ситості), побудоване за принципом протиставлення *Дому* цигана і пана («панських покоїв»). У цигана нужденність, діти й жінка «пропадають без хліба» та, аби щось заробити бодай на їжу, ідуть у Вороніж «танцювати халяндри», бо сам господар – «прегіркий п'яниця», «волочиться по шинках, та п'є, та гайнує, та б'ється навкулачки з мужиками» [8, с. 156]. Натомість *Дім* пана – «повна чаша», де, коли циган туди незрозумілим йому шляхом потрапляє, подають йому, «чаю, горілки, вареників, ковбас, сала – так що йому уже і в пельку не потовпилось» [8, с. 157]. Тому «переселення» цигана, коли він п'яний, «як сніп», то в покої, то назад на дорогу, де він заснув попереднього разу, виглядає для нього справді казково, мов сон. Збитий пригодою з пантелику, він «не став нікому розказувати», аби з нього «не глузували» [8, с. 158].

У гумористичному оповіданні «Сіра кобила», де автор використав тонку іронію, народну мову, стилістику, йдеться про пригоду чоловіка із кобилою та дубом, який нібито мав упасти з кручі від того, що на нього багато вороння сідало. Але відправним пунктом до пригоди для нього є *Дім* із його «жінкою», устоями, прикметами, забобонами, які, бачте, уже тут йому віщували невдачу, бо при виїзді «заєць шмигнув поперед мене поза клунюю Омелька Кабанця», а жінка нараяла ще, що «зозуляста курка недурно, мов півень, співає» [8, с. 176].

Дім у «Гішпанській дитській казочці» «Півпівника» постає алегорично – це подвір'я з курником, яке змодельоване, як людська оселя, а кури – як родина. Коли Півпівника вирішив піти до царя, аби знайти лікаря, котрий би пришив йому те, чого не вистачає, щоб він став цілим Півником, то матір-курочка його щиро переконує: «У царя тобі краще не буде. Глянь, яке гноїще гарне, яке зерно нам смачне посипають, яке затишне сідало в нас, і сім'я, слава Богу, не маленька, і всі тебе кохають» [8, с. 178]. Повна ідилія, яка може бути тільки у власному Домі. Алегорія повністю виправдовується казковим жанром.

Висновки. Отже, проаналізувавши україномовні оповідання П. Куліша на предмет відображення у них образу *Дому*, якому притаманні ознаки архетипності,

можемо стверджувати, що не у всіх оповіданнях він однаково розлого представлений, мало того, іноді розуміється у підтексті. Навіть у випадку, коли автор у творі предметно не означив *Дім* як простір дії, він все одно імпліцитно присутній, принаймні – рефлексії до нього, бо це основний буттєвий топос людини, і наявність власного *Дому*, тобто вузького, обмеженого простору побутування, для українців завжди було обов'язковою умовою духовної свободи.

Здавна вважалося, що, споруджуючи власний *Дім*, оселю, людина індивідуалізує певний простір, який стає для неї своєрідною сакральною віссю, і поза нею – світ чужий, ворожий. Житло як власний світ моделюється за принципом Світового Древа (тобто пізнаного, зримого світу), при цьому дах символізує небо (крону, богів), долівка, поріг – пристанище предків (коріння), простір між «небом і землею» та стінами, що символізували чотири сторони світу, людина облаштовувала собі, населяючи його не тільки речами утилітарного призначення, але й атрибутами-символами. Більшість із цих предметів виконували подвійну функцію. Тому *Дім*, у якому людина жила сама та який «населяла» такими символічно-утилітарними атрибутами, також «оживав», сприймався як живий організм, який має свій вік, статус, настрій, атмосферу і т.ін., що також спостерігаємо в оповіданнях письменника.

Особливо наповнені описи *Дому* в ідиліях П. Куліша «Орися», «Гордовита пара», «Дівоче серце». В історичних оповіданнях цей образ проходить буквально кількома штрихами, фрагментарно, проте мислиться дуже наповнено, як, скажімо, в оповіданні «Мартин Гак». У творах «казкового» та анекдотичного характеру («Циган», «Півпівника», «Сіра кобила») – розуміється алегорично чи позатекстово.

THE IMAGE OF HOME IN P. KULISH'S SHORT PROSE

Zhanna Yankovska

Doctor of Philological Science, Associate Professor

<https://orcid.org/0000-0002-7846-2796>

The National University of Ostroh Academy

zhanna.yankovska@oa.edu.ua

In the year of 200th anniversary of P. Kulish's birth, who was a famous Ukrainian writer, scientist, philosopher, translator, folklorist, historian, a person with encyclopedic knowledge, the topicality of this paper is determined both by the commemoration of this event and an attempt to scrutinize his works from a different angle.

This paper offers the opportunity for new interpretation of P. Kulish's short prose written in the Ukrainian language. The purpose of the study is to combine literary view on his fiction works and their analysis applying interdisciplinary method, partially involving archetypal method and comparative analysis which allows more "stereoscopic" view on characters and conflicts depicted by the author. To achieve this purpose, an archetypal concept "Home – Field – Temple" has been utilized, the universal nature of which was proven by K. Jung, M. Heidegger, H. Gachev, S. Krymskyi. This paper in particular contains the analysis of the image of Home in P. Kulish's short prose. Thus, the analysis of the literary work has also involved certain philosophical categories. The abovementioned conceptual topoi form an existential basis of an epic work the recognition of which facilitates perception of the events in a work as not "plane".

Basically, P. Kulish's short stories also contain other existential topoi ("Field", "Temple") in the form of redefined fictional images which present prospects for the future research.

The abovementioned methods have already been used by the author to analyze certain literary works including P. Kulish's historical novel "Chorna Rada" (The Black Council), in which Home is represented more as existential space whereas in the writer's short prose it emerges as a fictional image with its characteristic features.

Having analyzed the image of Home in P. Kulish's short stories we can conclude that it integrates several meanings, acting as Home for a family, a house, a native neighbourhood, a village, reflecting the image of Ukraine.

Keywords: *P. Kulish's short stories, concept "Home – Field – Temple", the image of Home.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Більченко Є. В. Мотив чужого у формуванні етнокультурної ідентичності українців / Є. В. Більченко // Вісник Чернігівського державного пед. університету. – Вип. 75. Серія «Філософські науки». – Чернігів, 2010. – С. 84-88.
2. Вертій О. Народна поетична творчість і національно-культурне відродження України (Місце українського фольклору в культурологічній концепції Пантелеймона Куліша) / О. Вертій // Народна творчість та етнографія. – 1994. – №4. – С. 47-57.
3. Дронь К. Міфологізм у художній прозі Івана Франка / К. Дронь. – К. : Наукова думка, 2013. – 242 с.
4. Кирилюк О. С. Універсально-культурні структури міфологічних підвалин масової політичної свідомості / О. С. Кирилюк // Універсальні виміри культури. – Одеса, 2000. – С. 27-38.
5. Кримський С. Архетипи української ментальності // С. Кримський // Проблеми теорії ментальності ; відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 273-301.
6. Кримський С. Дім – Поле – Храм / С. Кримський // Про софійність, правду, смисли людського буття : збірн. наук.-публ. і філос. статей / Сергій Кримський. – К. : ІФНАНУ, 2010. – С. 426-439.
7. Кримський С. Запити філософських смислів / С. Кримський. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
8. Куліш П. Твори в двох томах. Том другий / П. Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – 590 с.
9. Личковах В. А. Філософія етнокультури як новітній напрям народознавства / В. А. Личковах // Вісник Чернігівського державного університету. Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. Вип. 75. Серія «Філософські науки». – Чернігів, 2010. – С. 3-9.
10. Манойлова О. Художній предмет як наукова проблема : історія та перспективи / О. Манойлова // Слово і Час. – 2009. – № 6. – С. 83-90.
11. Семенюк Г. Ф. Літературна майстерність письменника : підручник для студ. вищих навч. закладів / Г. Ф. Семенюк, А. Б. Гуляк, Н. В. Науменко. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – 367 с.
12. Янковська Ж. Фольклоризм української романтичної прози : монографія / Ж. Янковська. – Львів : НВФ «Українські технології», 2016. – 610 с.

REFERENCES

1. Bilchenko, Ye. V. The Motif of Other in Ethnocultural Identity of Ukrainians. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho ped. universitetu. Seria "Filosofski nauky"*, 2010, Issue 75, pp. 84-88.
2. Dron, K. *Mythologism in Ivan Franko's Fiction*. Kyiv, Naukova Dumka, 2013. 242 p.
3. Krymskyi, S. Archetypes of the Ukrainian Mentality. *Issues of the Theory of Mentality*. Kyiv, Naukova Dumka, 2006, pp. 273-301.
4. Krymskyi, S. Home – Field – Temple. *On Sophia, Truth, Meanings of Human Existence*. Kyiv, IFNANU, 2010, pp. 426-439.
5. Krymskyi, S. *Inquiries about Philosophical Senses*. Kyiv, Vydavnytstvo PARAPAN, 2003. 240 p.

6. Kulish, P. *Works in Two Volumes. Volume Two*. Kyiv, Dnipro, 1989. 90 p.
7. Kyryliuk, O. S. Universal and Cultural Structures of Mythological Basis of Mass Political Consciousness. *Universal Culture Dimensions*. Odessa, 2000, pp. 27-38.
8. Lychkovakh, V. A. Ethnocultural Philosophy as a New Trend in the Folk Studies. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho universytetu. Druhi Kulishevi chytannia z filosofii etnokultury*, 2010, Issue 75, pp. 3-9.
9. Manoilova, O. Artistic Object as a Scientific Problem: History and Perspectives. *Slovo i Chas*, 2009, № 6, pp. 83-90.
10. Semeniuk, H. F. *Literary Skills of a Writer*. Kyiv, KNU im. Tarasa Shevchenka, 2012. 367 p.
11. Vertii, O. Folk Poetry and National and Cultural Renaissance of Ukraine (The Role of Ukrainian Folklore in Panteleimon Kulish's Culture Concept). *Narodna tvorchość i etnografія*, 1994, №4, pp. 47-57.
12. Yankovska, Zh. *Folklorism of Ukrainian Romantic Prose*. Lviv, Ukrainski tekhnolohii, 2016. 610 p.

Надійшла до редакції 30 серпня 2019